

“MEŞRUTİYET-İ MEŞRU’A” KAVRAMSALLAŞTIRMASI

Abdulnasır YİNER¹

Öz

Osmanlı devletinde II. Meşrutiyet ilanı ile başlayan süreçte çok önemli tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle 31 Mart Olayı’na kadar geçen zamanda fikir ve düşünce adamları hür bir ortamda düşüncelerini dile getirmişlerdir. En önemli tartışma konularından bir tanesi “meşrutiyet” kavramı ekseninde olmuştur. I. Meşrutiyet dönemine oranla çok daha fazla meşrutiyet savunulmuştur. Meşrutiyetin İslam’a uygunluğu Kur’an-ı Kerim ve hadislerden deliller getirilmek suretiyle ispatlanmaya çalışılmıştır. Devlet adamları, yazarlar, siyasetçiler, din adamları, askerler gibi hemen her kesimden bu tartışmalara katılmışlar ve açık bir şekilde fikirlerini ortaya koymuşlardır. Meşrutiyet ile ilgili olarak düşüncelerini dile getirenlerden biri de Bediüzzaman Said Nursi’dir. Nursi, meşrutiyeti hararetle savunmuş ve dinî gerekçelerini bir bir sıralamıştır. Ancak meşrutiyet kavramını yalnız başına kullanmamış, ısrarla “meşru meşrutiyet” vurgusu yapmıştır. Meşrutiyetin kalıcı hale gelmesi için de büyük çaba sarf etmiştir. Meşrutiyet kavramına yüklediği anlamlar ve ileri sürdüğü görüşler aslında onun meşrutiyetten daha öte ve hatta gerçek demokratik bir cumhuriyet taraftarı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Meşrutiyet, Osmanlı devleti, Bediüzzaman Said Nursi, II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki

CONCEPTUALIZATION “CONSTITUTIONAL LEGITIMACY”

Abstract

In the process starting with the Second Constitutional period, very important debates have occurred. Especially until the March 31 Incident, thinkers expressed their

¹Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Siirt (nyiner@siirt.edu.tr)

Gönderim Tarihi: 06.01.2018, Kabul Tarihi: 16.01.2018

thoughts in a free atmosphere. One of the most important controversial topics is on the axis of “Constitutionalism”. Much more “Constitutionalism” was advocated than the period of the First Constitutional Era. Compliance of constitutionalism to Islam, it has been tried to be proved by bringing evidence from the Qur’an and Hadith. They have participated in these discussions from almost every group, including statesmen, writers, politicians, religious man, soldiers, and they have clearly expressed their opinions. Bediuzzaman Said Nursi is one of the voices of his views on the Constitution. Nursi defended the Constitution, and ordered the religious reasons. However, he did not use the Constitutional concept alone, but insisted that he emphasized “Legitimate Constitutionalism”. He also made great efforts to make the Constitution a permanent one. The connotations and suggestions he puts into the concept of constitutionalism reveal that he is more than a legitimate and even a true democratic republic.

Key Words

Abdulhamid II, Bediuzzaman Said Nursi, Constitutionalism, Ottoman Empire, Union and Progress

GİRİŞ

Batı Avrupa’da kurulan meşrutî yönetimlerden sonra 1876 tarihinde Osmanlı devletinde ilan edilen Meşrutiyet tam olarak yürürlüğe konmadan sona ermiştir. Osmanlılar arasında meşrutiyet talepleri gün geçtikçe artarken 1905’te Rus çarlığında ve 1906’da da İran’da meşrutiyet ilan edilmişti. Osmanlı devletinde 1908’de meşrutiyet tekrar ilan edilmiş ve buna II. Meşrutiyet denilmiştir.

Nursi’nin “Eski Said” dönemi eserlerini inceleyen ve özellikle “meşrutiyet” kavramı hakkında söyledikleri ve yazdıklarına bakanlar bu kavramı yalnız başına kullanmadığını hemen fark ederler. Dolayısıyla sadece “meşrutiyet” dememiş ve özellikle “meşrutiyet-i meşru’a” kavramında ısrar etmiştir. Gerek geçmişe gerekse yaşadığı ve sonraki dönem anlayışlarına baktığımızda bu ısrarında ne kadar haklı olduğu anlaşılır. Çünkü insanların büyük ekseriyeti okuryazar değildir. Okuryazar olanların çoğu araştırmacı ve tahkik edici değildir. Durum böyle olunca kavramların anlamlarından çok tatbikatları ön plana çıkmakta ve halk da bu tatbikata göre hüküm vermektedir. Dolayısıyla mevcut yönetimler içinde en insanî olanı “cumhuriyet” olduğu halde tatbikatına veya asırlar boyunca devam edegelen uygulamalara bakarak “meşrutiyet” veya daha da ötesi “mutlakiyet”e taraftar olanlara rastlamak mümkündür.

Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin üçünü de bizzat yaşayan ve bunlar hakkındaki düşüncelerini açık bir şekilde ifade eden, neyi niçin savunduğunu delilleriyle ortaya koyan, uygulanan şekillerinden çok olması gerekeni savunan bir Bediüzzaman karşımızda durmaktadır. Dikkat edilmesi gereken husus Bediüzzaman'ın değerlendirmelerinin zaman ve şahıslarla sınırlı olmadığıdır. Böyle bir sınırlandırma kendisinin yanlış anlaşılmasını beraberinde getirmektedir. Bu kısa değerlendirmeden sonra kavramlar üzerinde biraz durmak istiyorum.

1. “MEŞRUTİYET-İ MEŞRU’A” NE DEMEK?

Meşru’ veya meşru’a kelimesi Arapça sıfat olup şer’ kökünden gelmektedir. “Şer’an caiz olan, şeriata uygun, şeriatın izin verdiği, şeriata, kanununa uygun” anlamlarına gelmektedir. Mesela gayr-i meşru, nâmeşru kelimeleri de “şeriatça, kanunca yasaklanan, izin verilmeyen, yasaklanan” anlamlarına gelmektedir.² Kavramların burada verilen anlamları ve meşrutiyet idaresine geçişi savunurken delil gösterilen Kur’an-ı Kerim ayetleri “Ve işlerde onlarla istişare et” (Âl-i İmrân 3/159); “Onların aralarındaki işleri istişare iledir” (eş-Şûrâ 43/38) arasında bir uyum görülmektedir. Dolayısıyla meşrutiyet idaresi salt bir idarî değişimden çok dinin bir gereği ve şeriatın bir emri olarak algılanıp savunulmuştur. Ayet aynı zamanda Allah’ın emri olduğu, Allah’ın rızasını kazanmanın en kestirme yolu da Kur’an’daki hükümlere göre hareket etmek olduğuna göre meşverete dayanan meşrutiyeti kabul edip savunmak gerekir.

Burada meşrutiyet, mutlakiyet ve cumhuriyet kavramları üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek yoktur. Bunların teorik olarak anlamlandırmaları arasında ne kadar fark az ise uygulamadaki farkları o kadar fazladır. Yani cumhuriyeti açıklayan on ifadeye bakılsa açıklamalar aşağı yukarı benzer olduğu görülür. Cumhuriyet ile idare edilen on ülkenin uygulamasına bakılsa bunların neredeyse hiçbirinin diğerine benzemediği ve bazen aralarında çok ciddi farkların olduğu görülecek ve görülmüştür. İşte bu gerçeklikten dolayıdır ki Bediüzzaman “meşrutiyet”i değil “meşrutiyet-i meşru’a”yı savunmuştur. İki arasında ise çok farklar mevcuttur.

2. BEDİÜZZAMAN VE MEŞRUTİYET

Meşrutiyet hâkimiyet-i millettir (Nursi 2003b, 23); Meşrutiyetin zenbereği,

² Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük* (Ankara: Aydın Kitabevi, 1984), 754; Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2015), 1045.

ruhu, kuvveti, hâkimi, ağası haklıdır, akıldır, marifettir, kanundur, efkâr-ı âmedir; kimin akli keskin, kalbi parlak olursa yalnız o yükselecektir. İlim yaşını aldıkça te-zayüd, kuvvet ihtiyarlandıkça tenakus ettiklerinden, kuvvete istinad eden kurûn-u vustâ hükümetleri inkıza mahkûm olup, asr-ı hâzır hükümetleri ilme istinad ettiklerinden, Hızırvârî bir ömre mazhardırlar. (Nursi 2003b, 33)

Meşrutiyeti mutlakiyetten ayıran temel fark halkın nispeten yönetime ortak olmasıdır. Yani halkın temsilcilerinin mecliste, hükümette yer alması ve mevcut (kral, sultan, padişah vs.) yönetim ile iktidar paylaşımıdır. Dolayısıyla tamamen halkın iradesinin hâkim olduğundan söz etmek mümkün değildir. Günümüzde ileri demokrasiye örnek olarak gösterilen İngiltere Meşrutî İdaresi buna örnek teşkil eder. Her ne kadar kraliyet ailesinin bir sembol olduğu ifade edilse bile bu aileye mensup olanlarla sade vatandaşlar bir değildir. Kraliyet ailesine mensup olanlar ayrıcalıklı olarak dünyaya gelirler.

Kavram olarak meşrutiyete bakıldığı zaman Bediüzzaman’ın tarif ettiği ile uyumadığı görülür. Çünkü meşrutiyette millet tam hâkim değildir. İmtiyazlı bir sınıf, bir idare vardır. Bu idarecilerin yetkilerinin az veya çok olması genel anlamda bir şey değiştirmez. Kanun önünde bile eşitlik yoktur. Dolayısıyla meşrutiyet-i meşru’a kavramına daha geniş manaların yüklendiği anlaşılmaktadır. Halkın hâkim olduğu, kanun üstünlüğü yani gücün değil kanun hâkimiyeti, iradelerin tam özgür olması vs. Yani adeta meşrutiyet değil ileri demokrasiye sahip bir cumhuriyetten söz edilmektedir. Zaten kendisi de cumhuriyetçi olduğunu, dört büyük halifenin her birinin aynı zamanda cumhur reisi olduğunu Eskişehir Mahkemesindeki savunmasında açık bir şekilde ifade etmiştir. (Nursi 2005b, 317)

Bediüzzaman, Meşrutiyetle birlikte “Kimin akli keskin, kalbi parlak olursa, yalnız o yükselecektir” der. Cüzî iradenin hürriyetinden, bu hürriyetin toplumsal gelişmenin tetikleyicisi ve millî hâkimiyetin gerçekleşmesinden söz eder. Şer’i meşveretin mayasıyla gerilemenin önündeki engellerin kalkmasından ve adeta insanların rüşünü ispatlayabileceği bir ortamın doğduğundan, vesayetten kurtulmaktan bahseder. (Nursi 2005a, 59) Ortaçağ’daki kaba kuvvetin yerini yeni dönemde bilimin aldığını ve bununla birlikte çok hızlı bir ilerlemenin gerçekleşeceğinden söz eder. İlmî istibdadın İslam toplumunda meydana getirdiği tahribat ve bir kısım dalalet fırkalarının ortaya çıkmasını hatırlatır. Şayet şeriata dayalı bir serbestiyet olursa bu fırka mensuplarının yanlıştan döneceğini ve birlikteliğin gerçekleşeceğini de ifade eder. (Nursi 2003b, 32)

Meşrutiyet yönetiminden beklentiler konusuna bakıldığı zaman Bediüzzaman’ın

toplum ile bir kısım idarecilerin, düşünürlerin aksine davrandığını, düşündüğünü görmekteyiz. Meşrutiyetten beklentilerin çok yüksek olduğunu görmek için çok fazla gayret göstermeye gerek yoktur. Sadece birkaç gazetenin taranması, birkaç makalenin okunması yeterlidir. Adeta “sihirli değnek” beklentisi vardır. Birden bire her şey değişecek, bütün sorunlar çözüme kavuşacaktır. O yüzdendir ki meşrutiyet ilan edilir edilmez vatanın birçok yerinde bayram havası esmiş, farklı inanç ve kültüre mensup vatandaşlar birlikte kutlamalar gerçekleştirmişlerdir. Oysaki Bediüzzaman beklenti yerine günümüzün ifadesiyle sahaya inmiştir.

Herhangi bir gelişimin yaşayabilmesi sahiplenme ve doğru algılama ile direkt bağlantılıdır. Dolayısıyla meşrutiyetin yaşayıp devam edebilmesi öncelikle doğru algılanması, sahiplenilmesi ve önüne çıkabilecek engellerin ortadan kaldırılmasına çalışılması gerekir. Bediüzzaman işte bunu yapmaya çalışmıştır. İstanbul’da yazıp çizdikleri, verdiği konferansları ile yetinmemiş bizzat vatandaşları dolaşarak meşrutiyeti anlatmaya, benimsetmeye, sahiplenilmeye çalışmıştır. Doğudaki aşiretleri dolaşarak kafalardaki soru işaretlerine cevaplar vermiş ve ciddi bir şekilde uyarmıştır. Eğer meşrutiyet doğru algılanıp sahiplenilmezse çok büyük bir tehlike arkasından gelecektir.

Bediüzzaman Said Nursi’nin meşrutiyeti hararetle savunduğu tartışılmaz bir gerçektir. Meşrutiyetin ilanından önce de sonra da tavrını değiştirmemiştir. Körü körüne meşrutiyet idaresini savunmak, Sultan Abdülhamit dönemini ve öncesini eleştirirken, Meşrutiyet dönemi hükümetlerini ise körü körüne savunmayı netice verir. Ancak uygulamadaki zıtlıkları, aykırılıkları görünce tepkisini ortaya koymaktan çekinmemiştir. Aslında Bediüzzaman ne Abdülhamit düşmanı ne de ittihatçıdır. Geçmişte İslam âlimlerinin sergilemiş olduğu tavra benzer bir tavır sergilemiştir. Yani siyasetin boğuşmalarına dalmadan yöneticilere doğruyu ve İslam’a uygun olanı tavsiye etmeye çalışmış, uyarılarda bulunmuştur.

3. SULTAN ABDÜLHAMİT, İTTİHAT TERAKKİ VE BEDİÜZZAMAN

Toplumumuzda yapılan belki de en önemli yanlışlarımızdan bir tanesi toptancı bakışımızdır. Bu toptancı yaklaşımımız bazı durumlarda çok daha belirgin olur. Sultan Abdülhamit ve İttihat Terakki örneğinde olduğu gibi. İttihat ve Terakki adı birçok siyasî yapıya verilen ortak bir ad olup bunların tamamını ifade ederek, Meşrutiyet’i ilan ettirmek için Sultan Abdülhamit’e karşı faaliyet yürüten ve mücadele eden siyasî yapıların tümüdür. Hiçbir şekilde saf olmayan bu siyasî hareket birçok muhalifi içinde barındırmıştır. Yani fikri-zikri birbirinden farklı, dünya görüşleri temelden birbirine

zıt olanlar bile bu çatı altında bir araya gelmiştir. Ortak payda Sultan Abdülhamit düşmanlığı ve meşrutiyet talepleridir. İyi niyetlisi de vardır kötü niyetlisi de. Dindarı da vardır dinsizi de. İslamcısı da vardır aşırı batıcısı da.

Bediüzzaman’ı bu yapının bir parçası olarak görmek veya göstermek kadar yanlış, gerçek dışı, insanlığa sığmayan bir davranış olamaz. Cemiyetle ve üyeleriyle ortak paydası vardır: Meşrutiyet’in ilanı... Ayrı noktaları ise çok fazladır. Aslında Bediüzzaman’ın derdi ne İttihat Terakki ve ne de salt olarak Sultan Abdülhamit’tir. Onların döneminde söz konusu tartışma ve mücadeleler meydana geldiği için hedefte onlar bulunmuştur. Onun en büyük derdi özellikle Batı tarafından İslam’a yapılan ithamdır. Kendi ifadesiyle “Avrupa’nın zünun-u fâsidesi” (Nursi 2005a, 22), “eski zann-ı fasidlerini tezkib” (Nursi 2005a, 87) etmek ve bunun doğru olmadığını ispatlamaktır.

Malumdur ki gerçek anlamda halifelik Hz. Hasan’ın (ra) Hz. Muaviye (ra) ile anlaşılıp halifelikten çekilmesiyle son bulmuştur. 661 tarihi halifeliğin saltanata dönüşümünü de ifade eder. Bu tarih aynı zamanda İslam tarihinde bir kırılma noktasını da oluşturmaktadır ve çok ciddi sapmaları ihtiva etmektedir. Ömer bin Abdülaziz (Emevî halifesi 717-720), Mehdi Billah (Abbasi halifesi 775-785) dönemleri istisna olmakla birlikte dört büyük halife dönemiyle uyuşmayan uygulamalar ve icraatlar görülmüştür. “Bir yanlış yaparsam beni uyarın”, “Fırat’ın kenarında bir kuzuya kurt musallat olursa hesabı benden sorulur” anlayışı ve uygulamaları maalesef yerini keyfi ve iktidarı devam ettirmek için dinin rüşvet verildiği, araçsallaştığı dönemlere bırakmıştır.

632 yılında başlayan halifelik farklı yapı ve statülerle 1924 yılına kadar sürmüştür. Yani 1292 yıl. Dört halife dönemi, Hz. Hasan’ın (ra) altı aylık ve Ömer bin Abdülaziz ile Mehdi Billah’ın dönemleri dâhil edildikten sonra toplam 50 yılı bulmayan bir dönem Şeriata ve İslam’a uygun olan dönemdir. Geriye kalan çok uzun dönem ise halifeliğin değil saltanatın ön planda olduğu, babadan oğula geçen sistemin, hanedan anlayışının uygulandığı dönem olarak karşımızda durmaktadır. İşte bu durumu göz ardı eden ve İslam’ı karalamayı gaye edinen yaklaşımlar gerçek halifelik dönemini değil sapmaların olduğu zamanları ve şahısların uygulamalarını ileri sürerek hüküm vermeye kalkmışlardır. Avrupa’nın İslam idaresi hakkındaki yanlış algı ve iddiaları da bu durumla irtibatlıdır.

Bediüzzaman Said Nursi halifelik, meşrutiyet, cumhuriyet ile ilgili tartışmalarda yukarıdaki ayrıma dikkat etmiş ve dört halife dönemindeki uygulamalara dikkat çekerek her birinin bir cumhur reisi olduğunu belirtmiştir. İslam’da babadan oğula, hanedan anlayışının olmadığını, yöneticilerin seçiminin esas olduğunu, halkın asıl söz

sahibi olduğu ısrarla vurgulamıştır. Evet, bir muhaliftir ama bin yıl boyunca icra edilmiş ve adeta kanıksanmış bir kısım yanlış uygulama ve davranışların tamamını Sultan Abdülhamit'e fatura etmeyecek kadar da dikkatlidir. Sultan Abdülhamit düşmanlığı yapmamış, uyarılmış ve yol göstermiştir. Her eleştiride art niyet arayan kesimler Bediüzzaman'ın iyi niyetli tenkitlerini bilerek veya bilmeyerek yanlış lanse etmişlerdir.

Meşrutiyeti ikinci kez yürürlüğe sokan Sultan Abdülhamit'e övgü ve tavsiyelerde bulunmuştur;

Milletin mürüvvet ve muhabbetine itimad et. Zira senin şahane idarene millet mütekeffildir. Bu ömürden sonra sırf ahireti düşünmek lazım. Dünya seni terk etmeden evvel sen dünyayı terk et. Zekâtü'l-ömrü ömr-ü sâni yolunda sarf eyle. (Nursi 2005a, 38)

Başarılı bir hükümdarın dolaylı-dolaysız hiçbir hatasını, yanlışını kabullenmemek insanlığın özünü uyuşturmaz bir anlayıştır. İslam'ın özüne de terstir. Otuz üç yıl boyunca Osmanlı devletinin en sıkıntılı döneminde iktidarda bulunan Sultan Abdülhamit'in hiçbir hatasının olmadığını iddia etmek, sadece olumlu olanlara dikkat çekmek, hataları göz ardı etmek her şeyden önce kendisine zarardır. Bu dönemde sadece fikrinden dolayı ömrü sürgünlerde geçen düşünürlerin sayısının hiç de az olmadığını unutmamak gerekir. Bediüzzaman da bu hassasiyetle yaklaşmış, özellikle iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra yapılan haksız eleştirilere hiçbir zaman katılmamıştır. Eleştiri ve uyarıları sadece iktidarı dönemi ile sınırlıdır.

"Eğer meşrutiyet bir fırkanın istibdadından ibaretse bütün cin ve ins şahit olsun ki ben mürteciyim ve şeriatın bir tek meselesine ruhumu feda etmeye hazırım", "Zalimler için yaşasın Cehennem!" (Nursi 2005b, 387). Bu ifadeler Sultan Abdülhamit iktidarında veya ona karşı değil İttihat ve Terakki'ye karşı ve tamamen gücü elinde bulundurduğu dönemde sarf edilmiştir. Onun savunduğu meşrutiyet-i meşru'a değil bir partinin istibdadına dayalı rejim söz konusudur. Dolayısıyla Bediüzzaman ne iktidar şakşakçısı ne de körü körüne muhalefet eden bir şahsiyettir.

SONUÇ

"Meşrutiyet-i meşru'a" henüz ilan edilmeden ve ilan edildikten sonraki "Meşrutiyet" idaresi için yol gösterici bir ışıktır. Nasıl olması gerektiği ile direk alakalıdır. İslam dışı değil tam aksine İslamidir. Kaynağını direk şeriatından alır. Meşveret emrini esas alır. Meşrutiyet-i meşru'a sahiplenmeye davettir. Hak ve hürriyetler konusunda bir

uyanişını ifade eder. Emevîler dönemiyle başlayan sapmadan öze dönüş için bir fırsattır.

Bediüzzaman’ın meşrutiyet-i meşru’a kavramına getirdiği tanıma bilindik meşrutiyet ile sınırlandırmak mümkün değildir. Günümüzün ifadesiyle ileri demokrasi, gerçek hürriyetin olduğu, halkın hâkimiyetinin hükümferma bulunduğu bir rejimi ifade eder. Dolayısıyla aslında Bediüzzaman meşrutiyetçi değil cumhuriyetçidir. İsimden ibaret olan değil gerçek anlamda cumhuriyetçidir ve bunu Cumhuriyet ilan edilmeden dile getirmiştir.

Bediüzzaman’ın muhalifliği siyasî bir muhalefet değildir. Yöneticilerin ve halkın dertleriyle dertlenip yanlışlarından ızdırap duyan, her fırsatta onları uyarıp doğruyu göstermeye çalışan kadim İslam âlimlerinin tavrıdır. Kasıtlı veya yanlış anlaşılmaya dayan Sultan Abdülhamit düşmanlığı yoktur. Eski Said dönemi fikriyatında da bir kırılma veya pişmanlık söz konusu değildir.

İktidarı kaybedenlerin arkasından atıp tutmak en basit ama aynı zamanda aşağılık kompleksinin de bir göstergesidir. Bediüzzaman yapıcı tenkitlerini hep iktidara karşı yapmıştır. Tahttan indirilen Sultan Abdülhamit’e saldırmadığı gibi Birinci Dünya Savaşı ile birlikte iktidarı kaybeden İttihat ve Terakki yöneticilerine de zamansız eleştirilerde bulunmamıştır.

Kaynakça

1. Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1984.
2. Nursi, Bediüzzaman Said. *Divan-ı Harbi Örfi*. İstanbul: Söz Basım, 2005a.
3. ____, *Hutbe-i Şamiye*. İstanbul: Söz Basım, 2003a.
4. ____, *Münazarat*. İstanbul: Söz Basım, 2003b.
5. ____, *Şualar*. İstanbul: Söz Basım, 2005b.
6. Sami, Şemsettin. *Kâmûs-ı Türkî*. haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2015.